

מוקצה – אין עושין תקנה לדבר שאינו מן המוכן

האכלת בעלי חיים ביום טוב

מקור הדין

1. תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כג עמוד ב – כד עמוד א

/משנה/. אין צדין דגים מן הביכרים ביום טוב, ואין נותנין לפנייהם מזונות, אבל צדין חיה ועוף מן הביכרין ונותנין לפנייהם מזונות.

רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הביכרין שוין. זה הכלל: כל המחוסר צידה – אסור, ושאינו מחוסר צידה – מותר.

גמרא. ורמינהו: ביכרין של חיה ושל עופות – אין צדין מהם ביום טוב, ואין נותנין לפנייהם מזונות. קשיא חיה אחיה, קשיא עופות אעופות! –

... אמר רבה בר רב הונא: הכא בצפור דרור עסקינן, שאינה מקבלת מרות ולכן גם בבית היא נחשבת מחוסרת צידה ואסור. דתנא דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמה צפור דרור – שדרה בבית כבשדה.

השתא דאתית להכי, חיה אחיה נמי לא קשיא: הא בביכר קטן, הא – בביכר גדול. – היכי דמי ביכר קטן היכי דמי ביכר גדול? אמר רב אשי: כל היכא דרהיט אבתרה ומטי לה בחד שחיא – ביכר קטן, ואידך – ביכר גדול. אי נמי: כל היכא דאיכא עוקצי עוקצי פינות לברוח אליהם – ביכר גדול, ואידך ביכר קטן. אי נמי: כל היכא דנפלי טולא דכתלי אהדדי – ביכר קטן, ואידך – ביכר גדול.

רבן שמעון בן גמליאל אומר לא כל הביכרין שוין וכו'. אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי שמעון בן גמליאל. אמר ליה אביי: הלכה מכלל דפליגי? – אמר ליה: ומאי נפקא לך מינה? – אמר ליה: גמרא גמור זמורתא תהא?

טעמי הראשונים והנפק"מ

איסור מזונות קיים כשאינו מזונותיו עליך

2. רש"י מסכת ביצה דף כג עמוד ב

ואין נותנין – לפני הדגים מזונות, ואפילו למאן דאמר נפש בהמה במשמע (שעושים מלאכת אוכל נפש לבהמה כמוכב בדף כא, א) – הני מילי דמזונותן עליך, אבל דגים – אפשר להם בלא מזונות, שהם אוכלים שרשי עשבים וקרקע, וגדול אוכל את הקטן. (ולכן היא טרחה שלא לצורך. משנ"ב שכד כט בענין האכלת דבורים בשבת שאין מזונותיהם עליך)

איסור מזונות קיים רק כשיש איסור צידה, ורק ביו"ט.

3. תוספות מסכת ביצה דף כג עמוד ב

ואין נותנין לפנייהם מזונות – פירש רש"י... ותימה דבגמרא פריך ורמינהו ביכרין של חיה ועוף אין צדין וכו' ומשני כאן בביכר קטן כאן בביכר גדול והשתא תינח מצידה לצידה תרצת שפיר אלא מזונות מאי תרצת דבמתני' אמרי' ונותנין לפנייהם מזונות והתם אמרי' אין נותנין לפנייהם מזונות לכך נראה לי דהא תליא בהא אי צידה מותרת מותר נמי ליתן לפנייהם מזונות והכי פירושו אין צדין דגים מן הביכרין וכו' ואין נותנין לפנייהם מזונות גזרה שמה יצודם דהא צידה שלהן אין מותרת ביום טוב והשתא כשמתרץ בגמרא מצידה ממזונות נמי ניחא דהא בהא תליא.

ומכל מקום קשיא דמשמע הכא דהיכא דצידה שלהן אסורה אפילו לזורק להם מזונות כלומר להאכיל אסור ובפרק מי שהחשיך (שבת דף קנה: ושם) קאמר גבי דברים שאסור ליקח מהן למשדא קמיהו שפיר דמי. ויש לומר דהתם מיירי בשבת דחמיר, דאוכל נפש אסור ולא שייך למגזר שמה יקח מהן. אבל הכא מיירי ביום טוב דאוכל נפש מותר גזרינן דלמא כשיתן להם מזונות שמה יצוד מהם. (ולכן בשבת מותר להאכיל שאין חשש הצידה וביום טוב אסור)

4. תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק יג הלכה ז

גמ' רבי שמי בעי מהו ליתן לפנייהם מזונות. ייבא כההיא דתנינן תמן אין נותנין מים לפני דבורים ולפני יונים שבשוכך שאין עושין תקנה לדבר שאינו מן המוכן.

5. רמב"ם הלכות יום טוב פרק ב הלכה יז

דגים ועופות וחיה שהן מוקצה אין משקיין אותן ביום טוב ואין נותנין לפנייהם מזונות שמה יבא ליקח מהן וכל שאסור לאכלו או להשתמש בו ביום טוב מפני שהוא מוקצה אסור לטלטלו.

וכעין זה ברש"י (קו, ב 'ואין נותנין') רק שתלה בטרחה 'כיון דהן מוקצה, לא מצי למטרח עלייהו'.

וכעין זה בר"ן (על הרי"ף יג, א) שהסביר שמה שהתירו לחתוך ולענין לפני הכלבים למרות שאינם ראויים לאדם 'מ"מ מוכנים הם לצורך האדם ומאמול היה דעתו עליהן כיון שהן ברשותו'. אמנם סובר גם את 'מזונותיו עליך' כמוכב בדף כא, ב לענין השקאת בהמות.

בהמות טמאות מותר להאכיל גם ביו"ט ויש לדון כיצד שייך ליסוד המוקצה

6. מגיד משנה הלכות יום טוב פרק ב הלכה יז

ודע שאע"פ שאסור באלו שבמינן ראויין לאכילה אלא שהן מוקצין אינו אוסר בבהמה טמאה ועופות טמאין: (הוכח בר"ן, בא"ר ד ועוד)

7. נפק"מ בין הטעמים

מוקצה	חשש צידה	מזונותיו עליך	
אסור	מותר באקווריום קטן	מותר	דגי נוי כשרים באקווריום
אסור	אסור	אסור	ציפורים בשבת שירה
לשחיטה מותר לביצים אסור	מותר	מותר	תרנגולים בחצר ביו"ט

לתת בריחוק מקום

8. מגן אברהם סימן תצו ס"ק ב

ומ"מ נ"ל דלכ"ע דוקא לפנייהם ממש אסור ליתן אבל בריחוק מהם קצת מותר ליתן. ועיין סימן שכד. מחצה"ש: כיון דא"ל היכירא ל"ג שמה יקח המוקצה בידיים

פסק השו"ע בשבת

בשבת מותר רק מה שמזונותיו עליך

9. שולחן ערוך הלכות שבת סימן שכד סעיף יא

אין נותנין מים ולא מזונות לפני דבורים, ולא לפני יוני שוכך ויוני עליה כיון שהן מעופפות ומצוי להם מים ומזון. ר"ן שבת קנה ה, ולא לפני חזיר; אבל נותנין לפני אווזין ותרנגולים ויוני בייתות וכן לפני כלב שמזונותיו עליך.

נתינת מזון לפני הציפורים בשבת שירה.

10. כף החיים אורח חיים סימן שכ"ד אות י"א

(מז) יש נוהגין לתת חטין בשבת שירה לפני העופות ואינו נכון שהרי אין מזונותן עליך. מ"א שם. ואפשר דכיון שנהגו כן לשם מצוה דמרגלא בפומיהו שהעופות אמרו שירה בים לכך אין להקפיד בכך. תו"ש שם: וכן התיר בצ"ץ אליעזר (יד, כח) ובחזון עובדיה (שבת ד עא)

פסק השו"ע ביום טוב

סתירה לכאורה בדעת השו"ע

האכלת דגים באקווריום גדול שבבית

אקווריום קטן נקרא ניצוד ועומד

17. שולחן ערוך הלכות יום טוב סימן תצז סעיף ה

אם סכר אמת המים בכניסה וביציאה מערב יום טוב, מותר ליקח ממנה דגים ביום טוב דהוה ליה ניצודין ועומדין, (מאחר שאמת המים היא צרה ואינן יכולים להשטמט) (המגיד פ"א).

18. משנה ברורה סימן תצז ס"ק יד

(יד) היא צרה - עיין בב"ח ושא"א שכתבו דאם היא רחבה יותר מן ו' טפחים אסור ולענין ארכה מקילין הרבה אחרונים אפילו אם ארוכה כמה כיון שאינה רחבה בקל יש לתפוס הדגים. (ויש לדון שבדגים קטנים השיעור יהיה קטן יותר לאסור. והעיקר אם יכולים להשטמט אסור)

באקווריום גדול תלוי האם די במזונותיו עליך להתיר

19. פרי חדש אורח חיים סימן תצח סעיף ג

וכן כתב הטור [סוף עמוד טו] שמותר להשקות המדבריות. ומיהו ממה שכתב המחבר לעיל בסימן תצ"ז סעיף ב' והם דברי הרמב"ם [יום טוב ב, יז] דדגים ועופות וחיה שהם מוקצים שאין נותנים לפניהם מזונות, יראה לכאורה הפך מזה דכל מוקצה אין נותנין לפניהם מזונות, וזה תימא דהא מעשים בכל יום שמי שיש לו תרנגולות עומדות לגדל ביצים שנותנין לפניהם מזונות ביום טוב אף על פי שהם מוקצות, ולכן העיקר דכל שמזונותן עליך ואין מחוסרים צידה אף על פי שהוא מוקצה שמותר ליתן לפניהם מזונות, והרמב"ם מייירי בדגים ועופות וחיה המחוסרים צידה.

20. דרכי משה הקצר אורח חיים סימן תצז

(א) ונראה דאפילו לדעת רש"י הא דנוהגים האידנא דקונים דגים מבעוד יום והולכים במים תוך כלי דמותר ליתן לפניהם מזונות שהרי אין להם מזונות ממקום אחר: ולא תלה בגודל הכלי. ולכאורה אם מזונותיו עליך מותר, אמנם אפשר שהמונח 'כלי' מתייחס למקום שאין אפשרות להשתמש וממילא דין רק במזונותיו עליך.

21. חזון עובדיה יום טוב עמוד כג

המחזיקים אקווריום בביתם שבתוכו דגי נוי מותר לתת מזונות ביום טוב, כיון שאין להם מזונות ממקום אחר (הצביע לדרכ"מ לעיל)

אם הדגים ימותו אין להחמיר

22. באור הלכה סימן תצז סעיף ז

* אסור לצוד וליתן לפניהם מזונות - עיין בעבוה"ק להרשב"א שכתב דבמקום הפסד התירו ליתן לפניהם מזונות כגון דבורים עושין להם פרנסה בשביל שלא יברחו:

יש מי שאומר שצידה מכל כלי מותרת

23. משנה ברורה סימן תצז ס"ק יד

ויש מי שאומר דדוקא בבית ובאמת המים שעכ"פ הדגים הם בקרקע מקום חיותם מה שא"כ כשהם מונחים בכלי לא שייך בהו כלל צידה ואפילו צריך להביא מצודה שרי וע"כ נראה שאין להחמיר בתיבה ליטול ביד אפילו אם רחבה התיבה יותר מן ו' טפחים הרבה.

11. שולחן ערוך הלכות יום טוב סימן תצז סעיף ב

דגים ועופות וחיה שהם מוקצה, אין משקים אותן ביום טוב ואין נותנים לפניהם מזונות שמא יבא ליקח מהם. וכל מה שאסור לאכלו או להשתמש בו מפני שהוא מוקצה, אסור לטלטלו. (כרמב"ם)

12. שולחן ערוך הלכות יום טוב סימן תצז סעיף ז

שאר כל חיה ועוף שמחוסרים צידה, שצריך לומר הבא מצודה ונצודנו, אסור לצודן וליתן לפניהם מזונות; וכל שאין מחוסרים צידה, מותר לצודם וליתן לפניהם מזונות. (כתוספות)

ישב שיטת הרמב"ם כיסוד התוספות לשיטה אחת

13. בית יוסף אורח חיים סימן תצח

אלא שאפשר לומר דלא אסר הרמב"ם אלא בדברים המוקצים מפני שטעונין צידה דאיכא למיחש שמא מתוך שמאכילם יבוא לצודם אבל בהמות מדבריות אינן טעונות צידה הילכך מותר ליתן לפניהם מזונות והכי דייק לישניה (לעיל מקור 5) שכתב דגים ועופות וחיה ולא כתב ג"כ בהמה שהיא מוקצה עמהם וטעמא משום דסתם בהמה אינה מחוסרת צידה אפילו אם היא מדברית:

14. בית הבחירה למאירי מסכת ביצה דף כד עמוד א

מה שאין דרך מינו לצודו כגון אווזין ותרנגולים ויונים הגדלים בבתיים והם הקרויים יוני הרדסאות אפילו צדן במצודה פטור ושלא במצודה מותר ליטלן ביום טוב לכתחלה אפילו בבית גדול ויש מתירין כן אף בשבת אבל יוני שובך ויוני עליה והם יונים מדבריים הבאים לעליית השוכך... כל אלו הצד אותן חייב אף על פי שבאין לכלובן לערב שמכל מקום נשמטין הם מידו וכמו שאמרו עליהם בעו רבויי אבל אווזין ותרנגולין מאחר שהם בכלובן אינם נשמטין:

יחס בין 'מזונותיו עליך' למוקצה וצידה

15. מגן אברהם סימן תצז ס"ק ב

והר"ן כת' דדבר שהוא מוכן לצורך האדם מאתמול היה דעתו עליו כיון שהוא ברשותו מותר להאכילו כמ"ש סימן שכ"ד סי"א וקי"ל מטלטלין הלוקף מפני שהוא מאכל לעורבי' משא"כ בדגים וחיה ועופות כיון שאין מזונותי' לאדם אין נותנים לפניהם מזונות עכ"ל. אך קשה דהר"ן בעצמו כתב סוף ביצה דלענין השקא' אלו ואלו שוין שמזונותן עליך א"כ משמע דס"ל שמותר להשקות המדבריות אף על פי שהן מוקצין כמ"ש סימן תצ"ח וצ"ל דס"ל בבהמה כיון שמזונותה עליך אף על פי שהיא מוקצה ואין דעתו עליו שרי להאכילה.

16. באור הלכה סימן תצז סעיף ב

ובאמת אין סברא לומר דאסרו חכמים לבעלים לפרנס בהמה שלהם ביום טוב היכא דעומדת לחליבה (ולכן היא מוקצה כיון שאינה מוכנה לשחיטה) אף דמזונותיה עליה ולא לחשוש לצער בע"ח וכל זה משום חשש שמא ישכח ויבוא לשוחטה ויעבור אאסור מוקצה שהוא לכל היותר מדרבנן והתורה אמרה למען ינוח שורך וחמורך ומאי מנוחה איכא אם לא יתן לה לאכול ותמות ברעב [עיין שכת דף קכ"ב בתוס' ד"ה מעמיד ואפילו אם נחמיר בבהמה מדברית היינו משום דרגילה לאכול שם משא"כ בבהמה העומדת לחליבה] וע"כ נלענ"ד דאין להחמיר במקום דליכא צידה .